

SÁMEDIGGI

***Unna olbmožiid árgabeaivi
mánáidgárddiin***

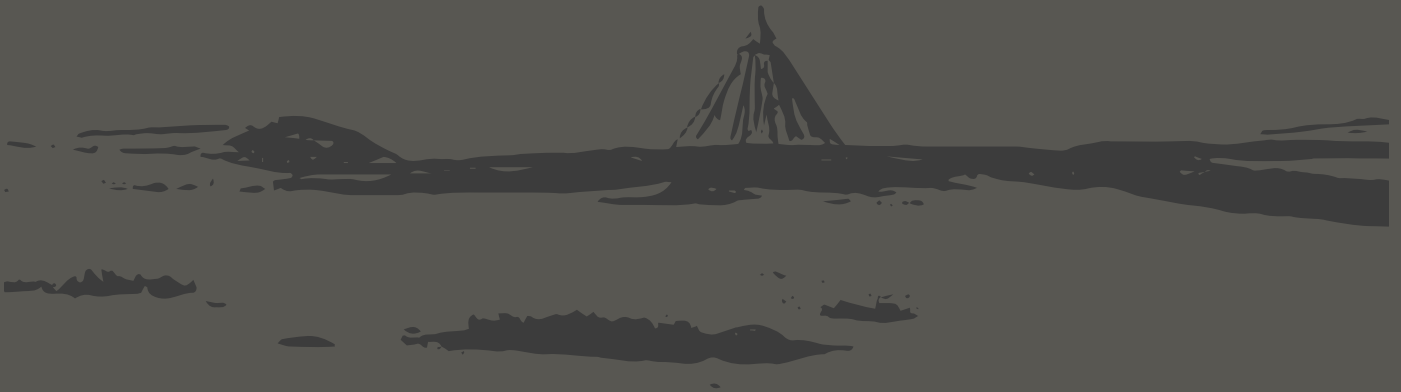
Pedagogalaš prinsihpat sámi mánáidgárddiide

2. almmuhus

Ánne – Márge Päiviö

Carina Sarri

Stigo Holm

Ovdasátni

Otná sámi bajásšaddanvuogit leat doloža rájes johtán buolvvas bulvii. Min máttut leat fievrridan midjiide sámi bájašaddanvugiid mat leat čuvvon áiggi rávnnji ja heivehuvvon min otná áigái. Ja nu leage min bargu skenket daid viidáset boahttevaš bulvii.

Sámi bajásšaddanvuogit leat mielde nannemin sámi mánáid identitehta ja hábmemin boahtteáiggi sámi servodatmiellahtuid. Danin lea dehálaš ahte min sámi mánát besset bajásšaddat sámi pedagogihka árvvuid ja prinsihpaid vuodul.

Vuođđun sámi mánáidgárddiid barguide galget leat sámi, min iežamet, bargo- ja bajásšaddanvuogit, maid mii leat árben ovddit buolvvain. Sámi pedagogihka prinsihpat galget bidjat rámmaid sámi mánáidgárddiid sisdollui ja bargovugiide. Dát leat rámmat mat eai leat systemáhtalaččat biddjon ovdal. .

Danin lea dál áigi sámi álbmogis ieš hábmet, struktureret ja mearridit mat sámi pedagogalaš prinsihpat leat, ja movt mii buoremus vuogi mielde heivehit daid sámi mánáidgárddiid árgabeaivái. SÁMOS-prošeakta lea danin ovdánahttán dán girjjáža, mas čielggaduvvomat leat pedagogalaš prinsihpat sámi mánáidgárddiide.

Bohtos buorrin, ja lehkos ja šaddos dát girjjáš ávkin mánáidgárdejođiheddjiide, pedagogaide, váhnemiidda, politihkalaš ovdáneapmái ja maddái sámi mánáide geat bajásšaddet min sámi servodagas.

Otná unna olbmoš lea sámi boahtteáigi.

Mikkel Eskil Mikkelsen
Sámediggeráđđi 2023

Álggahus

SÁMOS prošeavtta váldoulbmil lei; *Sámi filosofija galgá leat vuodđun sámi mánáidgárddiid kvalitehtalaš sisdollui, gos sámi árvvut, luondufilosofija, giella, kultuvra, jođiheapmi ja árbedieđut guddet pedagogalaš barggu.* Okta dain deháleamos bargguin SÁMOS prošeavttas lei ovdánahttit pedagogalaš prinsihpaid mat bidjet rámmaid sámi mánáidgárddiide.

Lea dávjá jerrojuvvon mii lea sámi mánáidgárđi ja mii dan sisdoallu galgá leat. Dát girjjáš galgá veahkkin čilget ja hábmet rámmaid sámi mánáidgárdepedagogihkkii ja sámi mánáidgárddiid sisdollui.

Dát bagadallangirjjáš galgá leat veahkkin earenoamážiid mánáidgárdeeaiggádiidda, mánáidgárddiid jođiheddjiide, -pedagogaide, -bargiide ja eará berošteddjiide go galget hábmet, bisuhit, nannet ja ovdánahttit sámi mánáidgárdefálaldaga sisdoalu. Jurdda lea ahte dát ovcci pedagogalaš prinsihpa bidjet rámmaid sámi mánáidgárddiid sisdollui. Dáid prinsihpaid vuodul galgá leat vejolaš heivehit mánáidgárdefálaldaga báikkálaš sámegillii, sámi kultuvrii, árbevieruide ja dárbbuide.

Sámi mánát ánsšášit mánáidgárdefálaldaga mas lea nanu kvalitehta, mii sihkarastá ahte máná sámegiella ovdána ja ahte mánáidgárđi doaimmat ja olles mánáidgárdebiras nannejit mánáid sámi identitehta. Dát gáibida dihtomielalaš plánema ja válljemiid, nanu gelbbolašvuoda bargiin giellaovdánahttimii, árbevieruid áimmahuššamii ja kultuvrra gaskkusteapmái.

Sámi pedagogihka prinsihpat

Otná mánát leat boahhteáiggi giela – ja kultuvrra guoddit gos fal máilmmis de ležžet bajásšaddan. Nu leat maid otná sámi mánát boahhteáiggi sámegeiela- ja kultuvrra guoddit. Min mánát dat leat boahhteáiggi bajásšaddadeaddjit boahhtevaš buolvvain ja servodatdoallin. Jus min mánát galget nagodit bargat dán deahtalaš barggu boahhteáiggi, de fertet mii sámi mánáidgárddiin otne sámástit singuin ja oahpahit sámi kultuvrra mánggabealálašvuoda vai sii sáhttet oamastit ja fievrridit viidáset dán.

Pedagogihka lea oahppu bajásšaddadeamis ja oahpaheamis. Das lea sáhka movt buoremus vuogi mielde oahpaha dihto ulbmiljovkui. Pedagogain lea máhttu bajásšaddamis, oahpahasas, stoahkamis, oahppamis ja ovdáneamis.

Sámi bajásšaddanvuogit leat leamašan geavahasas sámis don doloža rájes. Dát vuogit leat johtán buolvvas nubbái ja leat čuvvon áiggi. Bajásšaddama ulbmil lea birgejupmi, láidet unna olbmoža šaddat iešbirgejeaddjin. Bajásšaddanvuogit leat oahppásat oallusiidda iežas mánnávuodas, muhto oahpahasasahusain eai leat leamaš čielga rámmat mo dáid geavaha.

Vuosttaš sámi mánáidgárdi áсахuvvui Guovdageidnui 1960 logus, ja dat organiserejuvvui oarjemáilmmi norpmaid ja jurddašeami vuodul. Soaitá danin ahte ii leat nu čielggas álohii leamašan buohkaide mii lea sámi mánáidgárdi ja mii dan sisdoallu lea ja galgá leat?

Sámi mánáidgárdebargit guddet stuora ovddasvástádusa odne sámi mánáidgáddiid sisdoalu ektui, ja sii leat resurssat geain lea sihke giella- ja kultuvra guoddi rolla mánáidgárddiin. Mánggat mánáidgárddit leat dovdan bures ahte go bargoveahka molsašuvvá de jávká maid olu mánáidgárddi sámi sisdoalus. Pedagogalaš prinsihpat galggaše easttadit dakkár dili, ja dahkat vejolažžan sajáiduhttit doibmii struktuvrra mii doalaha, nanne ja guoddá viidáset sámi sisdoalu mánáidgárddiin.

Sámi pedagogihka prinsihpat galget ge láidet movt bajásšaddanvuogit leat lunddolaš oassi sámi mánáid bajásšaddamii, ja addit jurdagiid mo dáid geavahit systematiserejuvvon dálááiggi.

Leat válljejuvvon ovcci pedagogalaš prinsihpa; 1) sámegeiella, 2) jodiheapmi sámi mánáidgárddis, 3) sámi árvvut, 4) unna olbmoš ja mánnávuohhta, 5) buorre dilálašvuohhta, 6) iešbirgejeaddji, 7) searvelatnja, 8) eahpenjulges vugiin oahpahit ja 9) sámi servvodat. Oasit mat eai leat loktejuvvon sierra oassin dás leat birgejupmi, kvalitehta ja diđolašvuohhta. Dát oasit leat lihkká dehálaččat go visot earát ja laktásit lunddolaččat dáidda namuhuvvon prinsihpaide. Pedagogalaš prinsihpat sámi mánáidgárddiide sáhttá bargat sierra dego ovttá prinsihpain hávális, muhto oppalaččat juohke áidna prinsihpas leat čanastagat eará prinsihpaide.

Bagadallangirjjáža oktavuodas leat veardidan doahpágiid “bajásšaddan” ja “bajásgeassin” ja diđolaččat dahkan válljejuvvo geavahit doahpaga “bajásšaddan”. Doaba doarju sámi árbevirolaš bajásšaddanvugiid numot *unna olbmoš*, *huriin dilálašvuodain* *bajásšaddat* ja *eahpenjulges bajásšaddanvuogit* dego luđolaš ja bákkoheamis vuogit mat leat guovddáš oasit sámi árbevirolaš bajásšaddamis.

Balto (2023) čilge “bajásgeassin” doahpaga vuolggasaji ollesolbmo geahčastagas gos oahppan dáhpáhuvvá ovttá guvlui ja olbmo iežas šaddadeapmi veahá láchppo. Dan sadjái go “bajásšaddan” doahpaga proseassa mii čilge gos mánná ii dušše oahpahuvvu muhto ieš maid oahppá ja oahpaha iežas.

Sisdoallu

<i>Ovdasátni</i>	1
<i>Sámi pedagogihka prinsihpat</i>	2
1. Sámegeiella	6
2. Jodiheapmi sámi mánáidgárddis	7
2.1 Joavkoproseassa	9
2.2 Áiggi geavaheapmi	10
2.3 Práksis čatnon teorijai	10
3. Sámi árvvut	11
3.1 Sámi luondduáddejupmi	12
3.2 Kulturáddejupmi	13
3.3 Mitalusa funkšuvdna	14
4. Unna olbmoš ja mánnávuohhta	15
5. Buorre dilálašvuohhta	16
5.1 Gal dat oahppá go stuorrula	16
6. Iešbirgejeaddji	17
7. Searvelatnja	18
8. Eahpenjulges vugiin oahpahit	19
8.1 Sollenstrategijat	19
8.2 Goalmmát persovnnas máinnašupmi	21
8.3 Guvttiidlohku	21
8.4 Stoahkama mearkkašupmi	22
9. Sámi servodat	23
9.1 Koloniseren	24
9.2 Dekoloniseren	25
9.3 Sámi mánáidgárddi mearkkašupmi	26
Girjji mearkkašumi birra	27
Gáldut ja girjjálašvuohhta:	29

1. Sámeigiella

Sámeigiella ja sámi kultuvra johtiba giehtalaga ja deavdiba goabbat guoimmi, nubbi ii birge nuppi haga. Seammá jurdda lea sámi pedagogihka prinsihpaid ektui, mat čuvvot nubbi nuppi ja okta prinsihpa lea ge nuppi prinsihppa guoibmi.

Servodat lea álot leamaš dat sosiálalaš báiki gos olbmot leat ovtastallan. Olbmot ja olmmošjoavkkut leat iešguđetlágánat ja sis leat alot leamaš iešguđetlágán sosiálalaš ipmárdusat. Ipmárdusat mat leat ovdánan olbmuid gaskkas, olbmo ja luonddu gaskkas dihto njuolggadusaid ja norpmaid ektui. Seammá ládje dego olmmoš lea ferten hálddašit luonddu lea son ferten oahpahallat hálddašit sosiálalaš oktavuođaid ja rievdademiid doppe gos lei dárbu. Giella lea dat mii čielgasepmosit čájeha earalágánvuođaid servodagaid gaskkas. Giella lea maid álkimus ja jođáneamos vuohki čájehit erohusa eará servodagain, ja vuohki čájehit kultuvrralaš iešvuođaid.

“Eatnigillii leat čadnon dovddut ja gielas lea dehálaš symbolalaš árvu”

(Gaski 1995:137)

Eatnasat leat várra dasa ovttá oaivilis ja oidnet ge giella dehálašvuođa. Go lea sáhka sámeigiella birra de leat sámis juohke olbmos sierra oaivilat ja jurdagat sámeigiella birra ja guđe giellabálgá lea buoremus čuovvut, dainna vuolggasajiin mo sin iežas giella- duogáš ja dilli lea. Dat ahte giella boktá beroštumi lea ieš alddis buorre giella seailuma hárrái, ja ahte olmui lea beroštupmi oaivvildit giella birra. Giella lea okta oassi olbmo identitehtas, ja sámi servodagas leat sápmelaččat geain lea ieš guđet vuolggasadji sámeigielas ja dán lea dehálaš váldit vuhtii. Leat sápmelaččat geain lea giella rievduvvon dáruiduhttima geažil, leat sápmelaččat geat eai leat ožžon vejolašvuođa oahppat sámeigiella ja eará servodatlaš sivaidda geažil ahte ii leat leamašan vejolašvuohta sámeigiella geavahit dahje oahppat.

Sámeigielat leat uhkiduvvon gielat, ja dát dagaha ahte lea erenomáš dehálaš sealluhit, nannet ja ealáskahttit sámeigielaid vai lea čuvvge boahhteáiggi oidnosis. Sámi mánáidgárddi ulbmil ferte leat sihke movttiidahttit ja doarjut mánáid geain lea sámeigiella, ja ealáskahttit sámeigielaid vai oažžut eanet giellageavaheddjiid. Sámi mánát guhte leat sámi mánáidgárddiin galget diehtit ahte doppe son beassá nannet ja oahppat sámeigiella, gollegiella, eatnigiella.

Gielladilli lea hui iešguđetlágán guovllus guvlui, muhto dát ii galgga leat noadđin ealasmahttimii.

(Gaski 1995: 137 – 139. Hoëm 2010: 29)

2. Jodiheapmi sámi mánáidgárddis

Jodiheamis leat mánnga definišuvnnat ja mánnga teorehtalaš ipmárdusat. Okta jodihan definišuvdna lea váikkuhit bargiid, nubbi fas ahte jodiheaddjis lea buorre gulahallan bargiin ja barget seamma ulbmiliid vuostá. Jodiheami sáhtá maid čilget dego vuohki gos okta olmmoš jodiha stuorit dahje unnit joavkku, ja movttiidahtá sin bargovugiide vai olahit ulbmiliid. Beroškeahtá vuogi de lea sis seammá ulbmil jodihemiin ja dat lea olahit dihto mihttomeriide mat leat sierralágánat bargosajis bargosadjái. Mánáidgárddiid ulbmil lea addit mánáide buori dilálašvuoda seammás go sidjiide addojuvvo pedagogalaš oahppu ja ovdáneapmi (Skogen ja earát 2005: 26).

Jodihankvalitehtas lea stuora mearkkašupmi ja jodiheamis lea maid stuora váikkuhus. Jodiheami sáhtá gávdnat mánngga dásiin. Dábálemos jurdda jodiheaddjis dáidá leahkit bajit dási olmmoš fitnodagas gii lea mearridan posišuvnnas. Muhto jodiheapmi gávdno árgabeaivvis maid nu go mánáid stohkosis, gos lea muhtun gii jodiha stohkosa ovdáneami. Miellagiddevaš lea jurddašallat manin stoagus muhtimin olát rievda dahje beare nohká. Mii dat lei mii dagahii ahte jodiheapmi rievddai dahje ahte jodiheaddji luobai “virggistis”? Čielggas lea goit ahte mis olbmui lea dárbu ovtastallat eará olmuiguin ja dovdat oktavuoda earáiguin. Dat čanastagat nuppiide addá midjiide nanu identitehta ja iešdovdu ja oadjebasvuoda. Juoga maid mii buohkat sáhttit ovddidit álkes árgabeaivvi daguiguin dego muitit dearvvahit nuppiid, oaidnit nuppiid, bovdet ja diktit buohkaid leahkit mielde ságastallamiin (Skogen ja earát 2005: 84-87).

Árbevirolaččat lea sámi jodiheapmi leamaš dásseárvosaš daid olbmuid gaskkas geat leat ovttas bargan. Gulahallan, ráđđádallan ja soabadallan leat leamaš guovddáš oasis. Dát ii-hierárkkalaš vuohki, mii muhtin muddui sáhtá leahkit váttis áicat otná dábálaš jodihanvugiid gaskkas lei mánngabealat ii ge dat nammadan earakilolbmuid jodihan posišuvnnaide. Muhto oarjemáilmmi jodihamálet válde dan saji mii árbevirolašjodiheamis lei, nugo siiddaisidat, siiddaeamidat, láidesteaddjit, nissonat, diehtit, dálkkodeaddjit ja buorideaddjit (Balto ja Kuhmunen 2014: 45).

Čoahkkinlanja hábmen buori dilálašvuoda ektui lea vuogas ahte latnja lea čuovgat, rabas ja ahte dovdo vuogasin go boahá sisa. Čoahkkinoasseváldit galggaše rieggás beassat čohkkát vai juohke okta oaidná nubbi nuppi, leat ovtta dásis ja oassin “mearridanrieggás”. Riekkis botke hierárkkalaš jodihamáalle ja sávvasis movttiidahtá bargiid leahkit mielde ovddidit dan maid háliidit duohtandahkat.

Bargit geat láidejit mánáid ovdamearkka dihte čoahkkaneamis, čohkkájit maid rieggás láhttin, seamma dásis go mánát eaige stuolu nalde. Árbevirolaš jodiheapmái gullá maid guldalit nuppiid ja váldit vuostá rávvagiid nuppiin. Sámi árbevirolaš oahpaheamis ja bajásšaddamis lea ráhkisvuohka ja beroštupmi dehálaš eaktu, ja dát prinsihpat leat ovtadássásažžan ođđa oarjemáilmmi jodihteoriijaiguin.

Mánáidgárddi jodiheaddjis lea ovddasvástáduš láidet ja doalahit árvovuodu, mii huksejuvvo sámi filosofii ja sámi pedagogihka vehkiin. Dát árvovuodut berrejit leat almmolaš ja oidnosis. Jodiheaddji bagadallá bargiid čuovvut oktasaš árvvuid ja fuolahala ahte doaimmat plánejuvvojit daid vuodul. Ovttas bargiiguin son ferte diehtit doahpágiid sisdoalu ovdamearkka dihte mii lea sámi árvovuoddu, sámi filosofii ja sámi pedagogihka. Jodiheaddjis lea maid ovddasvástáduš hapmet mánáidgárddi nu ahte sámi kultuvra ja sámi vuoigŋa lea guovddáži. Jodiheaddji galgá bearrái geahččat ahte bargiin leat buoremus eavttut, vai lea vejolašvuodát čađahit bargguideaset ja láchit buori dilálašvuoda. Jodiheaddji ferte oainnusmahttit mánáidgárdde ulbmiliid ja bargovugiid, nu ahte bargit, eaiggádat, váhnemat ja lagasservodat dihtet man vuodul mánáidgárddi bargá. Balto (2008) čállá ahte dutkamušat čájehit ahte váldoservodaga kultuvra lea buori vuoimmis ja danin báidná garrasit

sámi jurddašeami ja sámi oahpaheddjiid. Jodiheaddji ja bargit fertejit bealuštit ja ákkastallat sámi mánáid rievtti bajásšaddat sámi árvvuin.

Transformatiivvalaš jodiheapmi lea go guldala ja váldá vuostá rávvagiid nuppiin. Jodiheaddji bargu lea movttiidahttit ja nanosmahttit bargiid jus háliidit duohtandahkat ovdáneami.

“Árbevirolaš oahpahemiin ja bajásgeassimis lea deaŋalaš eaktu ahte son gii oahpaha dahká dan ráhkesvuodas”

(Balto & Kuhmunen 2014:47)

Transformatiivvalaš jodiheapmi lea dábálaš álgoálbmot jodiheamis. Sámi jodiheapmi lea oaidnemeahttun, muhto dat ii mearkkaš ahte barggus ii leat ortnet, baicce lea ii hierárkkalaš jodiheapmi. Jos galgá lihkestuvvat ovddidanbargguin de jodiheaddjis ja bargiin ferte leat nana motivašuvdna ođasmahttinbargui, mii gáibida ođđa jurddašanvuogi go ovddida proseassa. Danin ferte dahkat mearrádus álggahit proseassa ja diktit láddat dán, geahččaladdat ja reflekeret. Koloniseren lea dagahan ahte mii eat duostá dahje nagot geavat min iežamet jurddašanvuogi, mis leat “vilges” čalbme glásat ja doarjjostit oarjámáilmmi jurddašanvuohki.

Ráđđádallan ja soabadallan lea sámiid vuohki gávdnat bargogeainnu. Ráđđádallan lea árbevirolaš mearridanvuohki sámiid gaskkas. *“Rádedibme la árbedábálasj mierredimvuohke sámij gasskan”* čállá Stina Negga. Son joatká čállit ahte ráđđádallan ii mearkkaš ahte juohkehaš gii oassálastá galgá šaddat duhtavaš bohtosiin muhto ahte buohkat leat mielde ja aktiivvalaččat ohcet bohtosa maid juohkehaš sáhtá dohkkehit.

(Balto ja Kuhmunen 2014: 44-48. Jernström & Johansson 1997: 41-42. Negga 2019:1)

2.1 Joavkoproseassa

Joavku láve defineret ahte sis leat oktasaš ulbmilat, oktasaš norbmat, organisašuvnnat ja leat okta dahje eanet jodiheaddjit. Joavkku siste sáhtta leat unnit joavku, mii sáhtta doaibmat iežas jodiheaddjiin stuorit joavkku rámmaid mielde. Joavkoproseassa lea go bargá joavkkuin mas lea ulbmilin olahit dássái gos joavku gulahallá ja birge bures fárrolaga. Dat lea seammá proseassa juohke joavkkus, lehkos mánnájoavku vai bargiidjoavku. Joavku rievdá go miellahttu jávket ja go ođđa searvá jovkui. De ferte fas bargat joavkoproseassain oažžut joavkku doaibmat vai olaha buori dilálašvuoda ja buori bargovuoŋŋa.

Ulbmil ii leat ovttaoaivilvuolta, muhto dohkkeheapmi ja soabalašvuolta joavkun. Vai oažžut buori joavkodynamihka de lea dehálaš máhttit jodihit, juohke dásis ferte jodiheaddji váldit vuhtii joavkku dárbbuid ja máhtuid.

Go joavkoproseassas lea olahan dan dássái ahte mánnájoavku lea sajáiduvvan ja álgán doaibmat oktan joavkun, de lea álkit olahit buori dili mánnájovkui. Positiivvalaš ja ráhkislaš biras addá oadjebasvuoda ja luohtámuša joavkkuide.

(Balto & Kuhmunen 2014: 48 - 52. Guvás 1985)

2.2 Áiggi geavaheapmi

“Mánát stohket stoahkanlanjas, sis lea dal friddja stoahkanáigi gos ieža válljejit daguid. Mánáin lea nu somá go besset ovttas, iežaset miela mielde stoahkat. Mánáidgárdebargi váldá su l-pad, čohkkeda soffái, mii lea stoahkanlanjas. Son diehtá ahte mánát leat su čalmmiid ja gulu lahka goitge beallediimmo, muhtomin guhkibut. Mánát leat hájánaan ahte bargit čohkkájit das, sin lahka. Dán botta go mánát stohket, bargi áicá mánáid oktavuoda stohkosis, son govve l-padiin muhtin osiid, ja čállá dokumentašuvnna dás, son geargá maid reflekteeret áicama. Stoahkanbottas bargi oaidná makkár dárbbut mánáin leat, son sáhttá dan botta plánet bargguidis mánáid dárbbuid ektui, vai plánet eará bargguid.”

(Áican ovdaskuvllas)

Movt mii galgat oazžut áiggi dokumenteret, reflekteeret, analyseret ja plánet visot, lea dábálaš jearaldat mánáidgárdde bargiin.

Ovddidanbargu lokte mánáidgárddi stáhtusa servodagas, bargit besset loktet iežaset máhtuid, mii addá mánáide buori dili oahppat. Ovddidanprosessii ja gelbbolašvuoda loktemii ferte geahččalit gávdnat áiggi, muhtumin olggobealde boksa nai. Struktuvra ja strategiija lea veahkki go galgá organiseret oahppanáiggi bargiide. Digitálalaš reidduid addet mánggalágan vejolašvuodaid fierpmádagain bargat ovttas earáiguin. Digitálalaš čoahkkimiid lea álki doaimmahit ja daid sáhttá geavahit mánga ládje.

(Eriksson 2015: 178-200)

2.3 Práksis čatnon teoriijai

“Mánájoavku aktan bargiiguin ja Elli Kari áhkku leat johkagáttis, čuohppamen suinniid. Elli Karin lea muitalan makkár šaddu lea buorre gámasuoidni, gokte galgga čuohppat. Son lea čájehan man ollu okta gihppu lea. Eai lea visot mánát nu dárkiliit guldalan. Muhtimat leat stoahkan johkagáttis dahje gálašán jogas, muhto ein mannan guldaleamen ja geahččamin maid Elli Karin ja eará mánát barget. Juohkehaš lea ieš mearridan gokte oassalassta dán bargui.”

Ovdaskuvlla bargit geavahit Mihkkal Niillas Sara (2004) searvelanja teoriija dán beaivvi bargui. Suidnet mánáidgárddis lea bargu mii sirdá o.m.d árbevieru, giela, historijá buolvvas bulvii. Mánát ja ollesolbmot barget ovttas, juohkehaš iežas eavttuid jelgii. Mánát ohppet praktihkalaččat go ieža čuhppet suinniid, sii geat eai čuohpa, sii leat oahppan go leat áican. Asta Balto (1997) teoriija mii guoská iešbirgejupmái lea maid vuodđu dan aktivitehtas. Bargit maid geavahedje Maori dutkanprográmma Kaupapa Maori, Smith (1999), go analyserejedje suidnenbarggu. Kaupapa Maori čilge mo dekoloniseret iežas. Muhtin oassi barggus lea *nammadit* (*naming*) sámegillii maid bargá, *muitalit* (*storytelling*) muitalusaid ovddit buolvvaid suidnebargguid birra mii lea *muittašit* (*remembering*).

(Kuhmunen & Sarri 2008: 14-17)

“Mánáidgárdi lea oahpahalli organisašuvdna mas buot bargit galget reflekteeret fágalaš ja ehtalaš čuolmmaid birra, ođasmahttit máhtu ja leat čielga ovdagovvan.”

(Mánáidgárddi rámmaplána 2017)

3. Sámi árvvut

Bajásšaddama oktavuodas leat árvvut mat sealluhuvvojit ja johtet buolvvas nubbái go oidnojuvvojit leamen buorit ja geavatlašžan. Árvomáilmmi doaba čohke dáid árvvuid ja čilge vuohkkasit ahte makkár sámi bajásšaddan árvvut mis leat ja manne dat leat ain otná beaivvi geavatlašččat. Árvomáilbmi lea maid dego kultuvra mii čuovvu áiggi ja servodaga. Lea dehálaš áddet árvvuid čiekŋalis sisdoalu go fievrrida ja heiveha daid áiggis nubbái ja servodagas servodahkii.

Árbevierut leat árvvut dahje kulturdagut maid servodat dahje álbmot lea jođihan buolvvas nubbái, ja mii gehččojuvvo dego oktasaš kulturárbin. Dás leat maid olmmošlaš erohusat ja oainnut mat sáhttet buktit unnit erohusaid. Árbi lea juoga maid sáhtta čilget ahte johtá buolvvas buvvii. Árbe- diehtu ja máhtu lea go fievrridit dieđu ja máhtu viidáset buolvvas nubbái.

Árbediehtu lea juoga maid gullá ja oahppá, ovdamearkka dihte muitalusaid dahje máidnasiid bokte, dat lea diehtu máhtu birra maid it leat beassan vásihit dahje dahkat ieš. Árbemáhttu lea diehtu ja máhttu maid leat oahppan čuovudettiin ja barggadettiin, ovdamearka dihte searvelanja bokte gos čađahit bargguid.

(Balto 1997: 119–120. Nordin-Jonsson 2010: 16-18)

3.1 Sámi luondduáddejujpmi

“Biegga bosoda ja lihkahallá beahcevuomi, alla muorat sugadit duohkut deike. “Gea mo muorat sevvat munnuide. Sii leat nu liikon go ikte leat meahci čorgen”, illuda mánná. Mánáidgárdi leamaš čorgemin meahci ikte. Mánná njuikesta stuolus, lea hoahppu viehkalit nuppiide muitalit ilolaš sága.”

(Balto & Sarri & Eriksen & Kuhmunen: 2019. S.54)

Luonddu galgá gudnejahttit nu mot visot eará luonddugáhppálagaid ja eallit soabalaččat vai luondu addá birgenlági, dorvvu ja suoji ruovttoluotta. Jus mii atnit fuola luonddus eat ge guođe luottaid manjsteamet, de luondu atná maid fuola mis. Dehálaš árbemáhttu lea máhttit oaidnit ja guldalit maid luondu muitala, numot šaddimánu ja nuossimánu mearkkašumi, dálkemearkkaid ja luonddumearkkaid, oahppat áddet manne dát leat dehálaš dieđut ja maid luondu muitala dáiguin mearkkaiguin.

Buorre eallin mearkkaša ahte olmmoš galgá eallit soabalaččat iežas birrasiin ja leat rehálaš, vuoiggalaš ja gutnálaš. Li galgga váldit eanet go dan maid dárbbáša ja atnit árvvus dan maid oažžu. Sápmelaččaide lea alot leamaš dehálaš gulahallat ja soabadit eará siiddain dahje guovllu olbmui. Seammá dehálaš lei gulahallan “guohtoneatnamiiguin, johtolagaiguin, guottetbáikkiiguin, orohagain, vákkiiguin, idjasajiin” danin go visot báikkiin leat vuoigat ja danin lea dehálaš doallat oktavuoda guovlluin gos golgá. Dat mearkkaša omd. ahte jus leat ijasteame de fertet álggos jearrat idjadanlobi.

(Aikio 2010: 56. Kuokkanen 2009: 106)

“Skire lea čeahpes luonddudovdi ja besse giđđat dan mielde mo dálkkit bohtet leat. Go lea báhkegeassi ovdosii de besse muorrageahčái, jos besse gasku muora de lea čoaska geassi ovdosii.”

(Gaup 1999: 20)

3.2 Kulturáddejupmi

“Leago doarvái ahte mii hállát sámegeiela, vázzit gávttiin ja sáhttit dáhkidit ahte leat boazodoalus, go galgat ovddidit sámevuođa mánáidgárddis ja skuvllas?”

(Balto & Sarri & Eriksen & Kuhmunen: 2019: 53)

Okta vuohki čilget kultuvrra lea olmmošjoavkku eallinvuogit dego árvvut, njuolggadusat, norpmat, ideat, vierut maid olmmošjoavkkus oamastit ja dát fievrriiduvvojit buolvvas bulvii. Dát leat mielde huksemin olbmo kulturduogáža.

Dálá áiggis mii eallit dávjá mánggakultuvrralaš birrasis, gos iežamet kultuvra lassin bajásšaddat eará kultuvrrain. Mánggakultuvrralaš biras lea dávjá mielde huksemin kulturáddejupmi. Dát ii boade iešalddes, muhto vásáhusaid ja reflekterema bokte. Kultuvrralaš dieđu ja reflekterema sáhtta oahpahit, muhto kulturáddejumi ii sáhte oahpahit, muhto dasa sáhtta láchčit dili oahppamii.

Kultuvrras leat golbma vuodđoasi. Materiálalaš dimenšuvdna mii oidno ja guoská materiálaid, teknologijja ja giehtabargui. Mentálalaš dimenšuvdna mii siskkilda miellagovaid, dieđuid, máhtu, guottuid ja árvovuođu. Sosiálalaš dimenšuvdna mii sisttisoallá unnit dahje eanet nanu relašuvnnaid olbmuid gaskkain ja mo sii servvoštallet. Unnimusat dát golbma oasi oktii addet ollislaš ealli kultuvrra.

Kulturáddejupmi buktá vejolašvuođa seailuhit minoritehta kultuvrra seammás go ovddidit dan, ja heivehit dálá áigái nu ahte dat ii seahkán váldokultuvrii. Dát ipmárdus dárbbáša mánggakultuvrralaš birrasa ja máhtu reflekteeret iežas kultuvrralaš vásáhusaid bokte.

Mánáidgárddiin ja skuvllain ferte láchčit dihtomielalaččat diliid gos mánát fertejit suokkardallat, guorahallat ja árvvoštallat iežas kultuvrralaš vásáhusaid vai mánát ohppet kulturáddejumi ja šaddet buorit kulturfierrideaddjit. Olmmoš geas lea nana kulturáddejupmi ceavzá diliin mat nupástuvvet ollesáiggi ja lihkká ii manat iežas kulturduogáža.

(Aikio 2010: 95-103. Balto 1997: 23-25. Jernström & Johansson 1997:43)

3.3 Mitalusa funkšuvdna

“Olmmoš lea máinnastemiin ja háleštemiin sirdán ođđa buvii hutkáivuodas ja vásihusaidis bokte čoggon viisodagaidis”

(Vuolab 1995)

Sámi mitalanárbbi čielgaseamos iešvuohta lea sátnerriggodat ja dan dehálaš funkšuvdna dieđuid ja máhtu sirdin buolvvas buvii. Mitalusat leat maid gulahallanvuohki gos oahppan lea guovddážiis, ja geavahuvvui diđolaččat máná bajásšaddama oktavuodas. Hárjánan mitalleaddji heiveha dávjá mitalusa guldaleaddji mielde vai olaha mitalusa mihtu. Mitalusat leat dávjá mun- hámis ja mitaluvvot nu ahte nubbi olmmoš galgá sáhttit oaidnit nuppi olbmo vásáhusaid iežas vásáhussan ja dan bokte dovdat mitalusa oahpsin.

Mitalusat ja máidnasat eai leat dušše mánáid áigeájanasat, dat lea maid oahpaheaddjin ja rávvedeaddjin. Mitalusat maid geavahuvvojit dávjá bargguid bagadallamiidda. Sáhtta omd. gullat olbmuid referereme *dološ olbmuid* go háliidit deattuhit ahte juoga lea duohta dahje go nevvot iežáid dihto bargguide. Ja go *muittaša doložiid* dalle lea mitalleame mitalusaid maid ovdamearka dihte lea vásihan ovdal. Mitalanárbbis lea lihká pedagogalaš ja gielalaš erenomášvuođat maid lea dehálaš fievrridit viidáset systematiserejuvvon árgabeaivái.

(Aikio 2010: 64, 65- 67. Joks 2016: 2. Vuolab 1995: 24. Vuolab 2002)

4. Unna olbmoš ja mánnávuohhta

Sápmelaš jurddašeami vuodul lea mánná unna olbmoš. Sutnje addojuvvo iešárvu ja vejolašvuohhta ieš mearridit, vaikko sus eai leat seamma vásáhusat, diehtu ja máhttu dego ollesolbmós. Dat lea dehálaš ahte máná iežas miella, dáhttu ja viggamuš beassá ovdan. Mánná bálle stuorrulit.

Vaikke velá sámi bajásšaddamis lea ulbmil oažžut mánáid birget ja šaddat iešbirgejeaddjin, de lea goittot dehálaš láchit mánnávuohđa mánáide. Sii galget beassat oahppat sin iežas eavttuid vuodul dan sadjái go livčče bidjon stuorra vuordámušat oahppat áššiid dalán. “Gal dal oahppá go stuorrula” dajaldat nanne mánnávuohđa jurddašeami, ja ahte unna olmmoš oahppá go son geargá, nu han rávis olbmós maid ádjána oahppat.

Vuosttažin mánná oahppa beavválaš doaibmanvugiid. Doaibmanmálla rievdá go mánná stuorra ja lea čoaggan eambo dieđuid ja vásáhusaid, ii ge dušše vurkejuvvo muitui sierra bihtán. Mánná olles áiggi ráhkada gova máilmmis gos son ealla. Álggos leat doaimmat “dás-ja-dál”-dillis, muhto go máná jurddašanmáhttu lea ovdánan, de mánná álgá eambo plánat su doaimmaid ja dalle máná iežas máilmmigovva stivre doaimmaid. Jurddašanvuogi nuppástuvvamis oidno ovdáneapmi. Dovdduid vásáhusat leat hui dehálaččat máná iešgovvii ja ovdáneapmái, mánná oahppá dovddastit dovdduid ja reflekttere makkár son ieš lea olmmožin.

(Aiko 2000: 18. Balto 2003: 10 – 11. Balto & Sarri & Eriksson & Kuhmunen 2019: 56)

5. Buorre dilálašvuohta

“Bargit leat vásihan dárbbu rievdadit lanjaid hámiid mánáidgárddis, sii áigot lágidity buoret oahppandili mánáide. Bargit čohkkejit mánáid ráđđehallamii, dan dihte go sii háliidit ahte mánát galget leat mielde mearrádusas, danin go sii beroštit mánáid buori veadjimis ja oadjebasvuođas. Mánát besset leat mielde hábmet sin “bargobáikki”, sii besset buktit ovdan sin oainnu ja váikkuhit sin árgabeaivvi nugo ON mánáidkonvenšuvdna cealká.”

Balto & Kuhmunen (2014) čilgeba “Buorre dilálašvuođa” dego posiitiiva árbevirolaš bajásšaddadanvuohtin gos oahpaheapmi dahkko buorre diliin ja ráhkisvuođain. Aikio (2010) čállá ahte “Sápmelaččain lei posiitivvalaš jáhkku bajásgeassimii” ja ahte olmmoš dáinna buoriin bajásšaddamiin viiddida iežas oainnu eallimis, “...nu loktet iežamet eallima dássá”.

Bargit fertejit lágidity oahppama nu ahte šaddá buorre dili ja mánáin lea mokta ja hállu oahppat. Bargit galget dihtomielalalaččat ráhkadit posiitiiva dáhpáhusaid. Go ollesolbmui lea posiitiiva oaidnu ja beroštupmi čuovvut ovdamearkka dihte mánáid oahppama, de njoammu dat buorre dovdu mánáide.

Buorre dilálašvuhtii gullá maid ahte ráhkisvuođain lámčit buori vuoiŋŋa ja transparenta bargovuogi, dat gullá sihke mánáide ja bargiide. Buorit relašuvnnat mánáid gaskkas, bargiid gaskkas, váhnemiid ja mánáidgárddi gaskkas addá liekkus oktavuodá, mii lea veahkkin o.m.d go ferte čoavdit váttisvuođaid.

(Aikio 2010: 28- 29. Balto 2008: 53-54. Balto & Kuhmunen 2014: 20, 46-47)

5.1 Gal dat oahppá go stuorrula

“Gal dat oahppá go stuorrula” mearkkaša ahte addo stuora luohttámuš ahte juohkehaš sáhttá oahppat maid val sihta, jus fal oahppan ja oahppaneavttut leat sajis. Lea maid teoriija olbmo oahppama birra. Dat sisttisdoallá ahte lea sáhka sámii epistemologijjas, danin go das lea viiddes diehtu ja ipmárdus mo diehtu, máhtu, dáidu ja dovdu sirdašuvvu buolvvas bulvii. Dajaldat muitala máná ja ollesolbmo olmmošoainnus, gaskavuodas, oahppanoainnus ja servodatlaš dieđus.

Máná galgá beassat oahppat iežas leavttu ja návccaid mielde. Ollesolmmoš galgá maid jáhkkit ja čájehit posiitiiva vuordámuša mánáii, vai máná roahkasuvvá ja movttiiduvvá. Oahpadettiin máná ii álot dárbbas lihkestuvvat, muhto lihkká eahpelihkustuvvama sáhttá jorahit ávkin oahppanprosessii, daningo dat maid máná das oahppá ii vajálduvvu álkit.

“Gal dat oahppá go stuorrula” mearkkaša maid ahte ollesolbmos galgá leat gierdevašvuohta, diktit máná geahččaladdat vai máná čoaggá iežas vásáhusaid. Ollesolbmot fertejit lámčit dili nu ahte mánát veahážiid mielde besset ahtanuššat ja váldit ovddasvástádusa, nu ahte sii bállejit “stuorrulit” vai boadus loahpaloahpas šaddá iešráđálaš olmmoš.

(Balto 2008:13. Balto & Kuhmunen 2014:70)

6. Iešbirgejeaddji

Bajásšaddama guovdileamos ášši lea veahkehit mánáid šaddat iešbirgejeaddjin. Doahpaga sisdoallu iešbirgejeaddji čilge maid dat sisttisoallá, ahte mánná oahppá ieš birget. Birgen lea oidnojuvvon dehálažžan bajásšaddamis ovdalašáigge, mánát galget oahppat ieža jurddašit ja veardidit áššiid vai birgejit eallimis.

Oahppama várás lea deatalaš ahte ollesolbmot dohkkehit bohtosiid vaikko vel dat eai álot leat nu buorit go livčče galgan. Mánát galget beassat dovdat, geahččalit ja meaddit bargguid. Go mánná šaddá iešheanalazažžan, de sutnje šaddá nana iešdovdu. Mánná duostá váldit ovddasvástádusa doaimmain ja daguin go lea nana iešdovdu. Iešbirgejupmi ja iešluohttámuš hukse máná kontrolla iežas badjel, nu ahte mánná ii dárbbas eará olbmo muitalan dihte sutnje mo son galgá bargat. Máná siskkit kontrolla ásahuvvo go oažžu lobi geahččalit, friddjavuođa niibbi geavahit ja oažžu maidái dan mielde ovddasvástádusa.

(Aikio 2010: 43. Balto 1997:122. Balto & Sarri & Eriksen & Kuhmunen: 2019: 65)

7. Searvelatnja

Searvelatnja lea arena gos mánga buolvva deaivvadit ja gos oahppan dáhpáhuvvá ovttas earáiguin. Dákkár arenas lea mánáin vejolašvuhta unnivuoda rájis juo leat mielde oaidnime bargguid, gullame bargoságaid ja vel nai geahččaladdat ja hárjehallat bargguid gokko heive ja sáhtá. Searvelanjas oassálastet sihke ollesolbmot, boarrásat, nuorat ja mánát. Oahpaheapmi deattuha ja nanne ohppiid máhtu ja gullevašvuoda o.m.d iežaset birrasii/lundui, kultuvrii, árbevieruide, ealáhusaide ja eallinvugiide. Seammás go searvelanjas beassá juogadit praktihkalaš máhtu de oasálastin buorida maid olbmo sosiála ja gulahallančehppodagaid.

Dan kultuvrralaš ovttasbargui mii searvelanjas dáhpáhuvvá, dasa gullá maid enkultureren. Dat muitala álgoálbmotservodaga bajásšaddan proseassa birra gos ollesolbmot leat deatalaš ovdagovat. Dan sáhtá maid čilget dego parallealla proseassa máná sosialiseremis guovddáš servodahkii. Mánnái lea hui dehálaš beassat identifiseret iežas kultuvrii ja dovdat dan oktasaš gullevašvuoda, juoga mii ovdánahttojuvvo enkulturerema čađa. Enkulturerema ulbmil lea fuolahit dan gullevašvuoda sámi servodahkii, mii dárbbášuvvo vai sáhtá leat oassin kultuvrras.

Enkulturerenproseassa lea vuodđuduvvon mánáid beaivválaš ja jeavddalaš vásáhusain. Dát árgabeaivve vásáhusat lea deatalaččat sámi kultuvrra ja giela kontinuuteahta ektui. Dat maid mánát vásihit beaivválaš eallimis, mot dat lea organiserejuvvon ja implementerejuvvon lea mearkkašahtti mánáid oahpaheamis. Sáhtá lohkat ahte searvelanjas sáhtá oahppat guovtti sierra lágan vugiin; dalle go soamis oahpaha du ja dalle go oahpat observerema bokte ja beasat gullat ja oaidnit bargguid.

(Balto & Kuhmunen 2014:74–76. Sara 2003:121–125. Laiti 2023. Balto 2008: 54)

8. Eahpenjulges vugiin oahpahit

Eahpenjulges vugiin oahpahit leat bajásšaddanmetodat maid leat atnán deatalažžan bajásšaddamis gos garvit heađehis konflikttaid. Dáid vugiid duohken lea ollislaš jurddašeapmi ahte mánát leat ovttárvosaččat ollesolbmuiguin vaikke eai leat vel rávvásat.

Dát eahpenjulges vuogit, dahje sollenstrategiijat numot nárrideapmi, balddáhallat, ájihit, dájuhit/fillet ja veavdit leat vuogit ja strategiijat maiguin eastadii rabas riiddu mánáiguin. Dát vuogit sáhttet leat veahkkinn láidet máná rávásmuvvat vuohkkasit. Dáid vugiid geavaheamis lea álohii ulbmil, ja geavahuvvo dušše fal dalle jos das lea duođalaš funkšuvdna. Seammás go dat lea vuohki bagadallat ja nannet máná šaddat iešbirgejeadjin.

(Balto 1997: 105)

8.1 Sollenstrategiijat

Nárrideapmi

Nárrideapmi áddejuvvo dávjá dego hárdit, lea jobe dádjon ahte lea givssideapmi. Nárrideapmi sáhtta vásihuvvot just fal dego dás namuhuvvon, jos dan ii diđolaččat hálldaš. Nárrideame ulbmil lea áluhii máná buoremussii, ja galgá ge diehtit mo nárrideapmi doaibmá. Nárrideame funkšuvdna bajásšaddamis lea nanusmahttit máná ja oažžut máná reflekeret ieš.

“Mánná láikkohallá gárvodanlanjas ja dahkaluddá ahte ii máhte coggat ullobuvssaid, bargi dadjala, jurddaš 5 jagi buoris jo ja ii ge máhte coggat ullobuvssaid. Mánná gárvoda ieš de hui jođánit, ja oažžu de rámi ahte son han gusto máhtá ieš”

Nárrideame galgá maid addit máhtu hálldašit suhtu, dovduid rahtaseami, hearkivuođa, aggrešuvnna ja heahpada. Nárrideames ferte dovdat máná vai diehtá máná rájai ja maid gierdá, vai ii šatta hárdin dahje givssideapmi.

(Balto 1997: 96 -100)

Balddáhallat / Dájuhit / Fillet

Balddáhallamiin bidjá eahpenjulges vugiin rájiid mánáide ja muittuhit mii lea varalaš. Dego čáhcerávggas lea ulbmil oažžut máná muitit ja leat várrogas čázi láchkosis. Numot árat namuhuvvon de lea balddáhallan geavahuvvon bajásšaddamis dušše fal go lea ulbmil dasa, ii ge geavahuvvon suohtas dihte.

Mánná lea bivttasteamen go mánnájoavku leat olggos mannamen. Mánná njimma ja sihta doahthu njammat olgun. Karin, ovdaskuvlabargi, geahččá mánnái ja dadjá vuollegaš, siivos ja nárrenjienain: “ii sahte doahthu atnit njálmmis olgun, jiekŋu njálbmái gitta, ja mo moai de sáhtte váldit eret dan?”

(Kuhmunen & Sarri 2001: 23)

Fillet mearkkaša maid niktalit dahje hoahkahit eará dinggaiguin dahje áššiin go dainna mii lea aittonassii giddden máná fuomášumi. Gehpes vuohki oažžut máná fuomášumi eret ja garvit njuolggá riiddu mánáin.

(Balto 1997: 106 – 108)

“máná čieru ja máse beassat vuolgit stuorát mánáid mielde, de bargi doapmala lása lusa ja guovlala olggos ja lohka mii bat die oidno. Máná heaitá čierumis ja bohtá geahčat, ii ge oainne maide. Bargi geahča ja lohka mii bat die oidno dien muora duohken. Máná ii oainne maide ja jearrá mii dat lea. Bargi lohka oaidnán juoidá doppe, muhto dat háhppehii mannat jo ja ii dieđi mii dat lei.”

Ájihit

Ájihit lea vuohki mo eastada, manjidahtta dahje duhtada máná juogamas nu. Dát lea oanehis áigge doaibma ja lea jurdda gávdnat buđaldusaid mánái oaneboddui.

(Balto 1997:108)

“Muhtin bargit galget vuolgit fitnat gávppis ja váldet mielde moadde máná stuorraossodagas ja moadde unnaossodagas. Sii leat mánáidgárdde šiljus ráhkkaneamen ja bargi dadjá stuorát mánáide, ájihedjet dal unnoraččaid dassái son viežžá joriid”

“Stuora mánát galget vuolgit čierastallat miellái guhte lea mánáidgárdde olggobealde. Unnoraččaidossodaga bargit dihtet sin mánát maid háliidivčče mielde dohko, muhto dan háve eai sáhte vuolgit, de sii ájihit unnoraččaid feaskáris dassái stuorra mánát leat mannan, vai unnoraččaide ii šatta váivi go eai beasa searvat”

Veavdin

Veavdin lea go ollesolmmoš heiveha vuordámušaid ja gáibádusaid máná mielde, nu ahte váldá vuhtii maid máná hálddaša, máhtta ja nagoda.

(Balto 1997:108)

“eadni gii lea mánáidsguin lubmemin, veavdá mánáid, vázza hiljibut ja vuordá čađat sin. Son vuolida iežas effektivitehta ja jođu vai mánát dovdet ahte sii nagodit barggu.”

8.2 Goalmmát persovnnas máinnašupmi

Goalmmát persovnnas máinnašanvuohki lea cuiggodit dahje čalmmustahttit dainna lágiin, ahte máinnašit su goalmmát persovnnas earáid gullut dan sadjái go njuolga namuhit su. Dán ládje ášši fuomášuvvo ja son oažžu fuomášumi, nu ahte ii leat njulgestaga cuiggodeamen nuppi, baicce vuohkkasit namuha su eará bokte. Dát lea vuohki garvit riiddu čuožžileame seammás go ášši goittot giedahallojuvvo.

(Balto 1997:111-112)

“Gal donge dieđát gándačivggaid” Dát gánda ja áddjá leigga oainnat šiehtadallan firpmiid oahppat árraidit. Máinnašuvvon gánda čohkká ieš beavdeguoras ja áddjá hállá dego son ii livčče das. Sihke ránnjá ja dáluolbmot muđui dihtet, gean birra lea sáhka. Áddjá beassá gándda divskulit nu ahte earát maid gullet, muhto son ii daga dan njuolga.”

(Balto 1997:111)

8.3 Guvttiidlohku

Guvttiidlohku dahje dualis.

Guvttiidlohku geavahuvvo vai geahpidit rávisolbmo autoritehta mánáid ektui, ja bajidit máná seammá dássái go rávisolmmoš. Ovdamearka dihte jos máná ribaha buvssaide, de dan sadjái go lohkat “dál gal don ribahit”, de geavahit moai ja lohkat “dál gal moai ribaheimme” ja “moai vulge molssodit”. Dáinna vugiin ii leat máná hehppeheamen ja cuoigumin, baicce rávisolmmoš čájeha ahte son váldá oasi máná bárttis ja heahpadis.

(Balto 1997: 112)

“Mánáidgárdde málendinggat eai leat dábálaččat mánáide olámuttos. Muhtto dán mánáidgárddis gos iešbirgejupmi lea guovddážis, de lea lunddolaš mánáide ieža viežžat dan maid dárbbasit. Dál lea okta sis mearridan ahte son áigu málet. Sus lea čáhceglása maid lea deavdán gitta ravdii ja doarjuha dan beavddi lusa. Ups, čáhci stilččiha láhtái. Máná bisána, geahčasta bargái. Bargi oaidná su bártti ja dadjala: “Mo moai dán čovde? Ammal moai letne váldán ila ollu čázi glássii”. Mánás lea čoavddus, “moai sihkastetne láhtti, ja de viežžalan ođđasit čázi, inge deavdde dan dievva”

(Balto & Sarri & Eriksen & Kuhmunen 2019: 68)

8.4 Stoahkama mearkkašupmi

“Eanaš luonduálbmogat leat ádden, man stuorra mearkkašupmi stoahkamis lea bajásšaddama gaskaoapmin”

(Balto 1997: 41 Inga Serning 1949)

Stoahkan lea mánáide deataleamos árena gos sii besset ovddidit iežas iešdovddu, dovdat ahte sii máhttet ja besset ieža geahččaladdat. Stoahkama čađa mánát ovdánit ja ohppet, ii beare daid dinggaid birra mat leat sin birrasis muhto maid mot sii ieža doibmet, dovdet ja jurddašit. Stoahkama bokte máná ovddida sosiála ipmárdusa ja mo nuppiid vuostta láhttet, ja lea ge stuorra mearkkašupmi sosialiserenproseassa dáfus.

Stoahkan ovddida máná giela, motorihka ja sáhtta ge lohkat ahte visot maid háliidit oahpahit mánáide sáhtta oahpahit stoahkama bokte. Sámiid gaskkas lea lunddolaš ahte mánát leat rávis olbmuid mielde ja servet sin bargguide o.m.d muorrameahcis, duddjomis, guolásteamis, lubmemis/murjemis j.n.v. Dát lea okta searvelanja funkšuvnnain. Mánát besset stoahkama bokte searvat ollesolbmuid bargguide ja oahppat dáinna vugiin. Ovdamearka dihte “Ealostallan” lea okta stoahkanvuohki mo mánát ohppet boazoealáhussii dehálaš guoski áššiid.

Go lea sáhka sámi mánáidgárddiid birra ja makkár stoahkan dilálašvuodát doppe sáhttet Leahkit, lea vuosttažiin gitta makkár sámi guovllus dát mánáidgárddit leat. Dálá sámi servodagas sáhttet sápmelaččat bargat bohccuiguin, guolástit, šibitdoalus dahje bargat iešguđet eará ámmáhis. Dát leat bealit maid ii ábut hilgut ge, muhto sámi mánáidgárddis maid lea stuorra ovddasvástádus oahpahit ja dahkat oahpisin sámi mánáide árbevirolaš doaimmaid mat gullet iešguđet sámi guovlluide.

(Balto 1997: 42, 44. Niss & Söderström 2006: 56. Öhman 2011:13-15)

9. Sámi servodat

“Ovdal lei lunddolaš, ahte bajásgeisse mánáid sámekultuvrii. Odne leat mii sámít unnitlogus majoritehta servodagas; mii mearkkaša ahte min kultuvra gáržu ruovttu seinniid siskkobeallai. Skierra mánáidgárdái ja sámeskuvlii lea dehálaš váhnemiiguin ja muđui servodagain leat mielde addimin mánáide sin iežaset kulturábái vuodu mii nuppádassii lea mielde huksemin min boahhteáiggi. Sápmeleš bajásgeassin ja oahppan mearkkaša maid, ahte váldit vuolgaga iežas kultuvrras sihke dalle go ieš oahppá ja go earáid oahpaha, oahppat iežas sámi vuogi mielde dahje geavahit sámi pedagogihka.”

(Skierra ja Jiellevari sámeskuvla 2004. Balto 2008 s.57)

Sámi servodaga dárbbut leat hui iešguđege lágan guovllus guvlui. Leat guovllut gos giela dili lea heajut go nuppi guovllus, dahje ahte kultuvra lea rašes dilis. Dát mielddisbuktá ahte lea dehálaš oážžut oidnosii oktasaš árvvuid man vuodul sáhtta nannet ja ealaskahtit sámi servodaga. Ovdalaš áigge mánát ohppe árbevirolaš vieruid ja máhttu ruovttus. Dálá áigge lea dábálaš ahte goappašat váhnemat leaba bargguin, mii mielddisbuktá ahte árbevirolaš oahppan sirdašuvvá ruovttus oahpahasáhusaide dego mánáidgárddiide. Ollu dán áiggi ásašusat leat boah tán váldoservodagas sin norpmáid mielde, mat sáhttet leat váikkuhan mo dálá sámi ásašusat doibmet ja leat systematiserejuvnon.

Sámis lea ollu máhttu ja diehtu iežaset servodagas, ja lea ge de dehálaš ahte dan dieđu ja máhttu systematiseret dan ládje ahte lea vejolaš álgit geavahit ásašusain mat gusket sámi servodahkii. Váldit iežamet čehppodaga ja heivehit dan dálá áigái.

Dán áiggi ferte mánáid sosialiseret sámi servodahkii, nu ahte sii dovdet gullelašvuoda iežas kultuvrii. Mánát šaddet bajáš iešguđege báikkis, oallugat urbána birrasis gos sámi kultuvra ja giella ii leat nu oidnosis ja nanus. Sosialiserenproseassa čađa sirdojuvvojit dat fenomenat ja fáktorat, mat gohčoduvvojit kultuvran. Máná bajásšaddama guovdileamos ášši lea veahkehit su šaddat iešbirgejeaddjin. Máná birra ferte leat nana fierpmádat, juogo fuolkkit dahje eará sosiála relašuvnnat. Eahpenjulgges metodat eaktudit, ahte ollesolbmui ja mánáin lea astu ovtastallat. Muitalit ja hutkat máidnasiid, snáhpis sollemat, goalmmát persovnnas máinnašupmi, nárrádallan, mánáid diktin geahččaladdat ja meaddit, mánáid veavdin gáibida buori áiggi, ráhkisvuoda, gierdevašvuoda ja hutkkálašvuoda šaddadeaddjis.

(Balto 1997: 29 - 31)

9.1 Koloniseren

Definišuvdna koloniseremis lea go muhtin riikka dahje stáhta vuollásta, soardá ja kontrollere nuppi álbmoga ja váldá sis iešmearridanrievtti mearridit ieža.

Okta koloniserema stuorámus ulbmiliin lea deaddit ja fuotnut álbmoga guhte koloniserejuvvo. Guhkkit áigge koloniseren dagaha ahte álbmot oažžu gova ahte sii eai leat mange veara, ja sin iežas máhttu ja diehtu ii leat váldoservodaga ektui mihkke. Iežas máhtus ja dieđus ii leat šahten árvu, dahje dat ii leat dásseárvvus kolonisttaid máhtu ja dieđu ektui. Dát oažžu koloniserejuvvon álbmoga álgit hilgut iežas máhtu ja dieđu, seammás oaidnit sin iežaset kultuvrra heajubun go eará kultuvrrat. Sámiálbmot lea vásihan guhkit áigge koloniserema stuorraservodagas ieš guđetge dásis, systemáhtalaš, politihkalaš, oaidnemeahtun koloniseren ja rasisma. Dás namuhuvvotit dušše muhtin koloniseren vuogit, ja áin otná beaivvi mii vuohit ja gullat koloniserema birra sámi servodaga vuostá.

Instituhtalaš ásahusat dego ovdamearka dihte girkut ja oahppovuogádagat leat geavahuvvon assimileret sámiid. Koloniseren sáhtá maid dáhpáhuvvat oahpu bokte. Go váldá oahpu váldoservodaga oahppoinstitušuvnnas, gos oahpahuvvo váldoservodaga árvvuid ja perspektiivva vuodul, de sáhtá manahit iežas kultuvrralaš perspektiiva das. Oahpaheaddjioahpuin lea buorre ovdamearka das, jos veardida makkár árvvut ja vuordámušat leat vuodđun dáža oahpaheaddjioahpuin ja sámi oahpaheaddjioahpuin.

Dávjá ipmirduvvo ahte koloniseren lea historjjálaš dahku, ja sáhtá velá orrut nu jos diktá dán ipmárdusa oažžut. Koloniseren ain gávdnu servodagas, muhto dat lea molson dušše hámi oinnolaš ideologalaš kolonialismmas, oainnitmeahtun politihkalaš koloniseremii. Mii leat koloniserejuvvon álbmot geat leat vásihan guhkit áiggi koloniserema mii lea addán stuorra váikkuhusaid mo mii jurddašit ja oaidnit iežamet kultuvrra ja servodaga. Nu guhká go eat ieža oainne ahte mii leat koloniserejuvvon, de maid eat nagot oaidnit dárbbu rievdadusaide ja sámáidahttimii.

(Kuokkanen 2009: 25 - 32)

9.2 Dekoloniseren

Dekoloniseren definerejuvvo go álbmot guhte lea kolonisererejuvvon álgá váldit ruovttoluotta iežaset iešmearridanrievtti maid leat manahan koloniserema oktavuodas.

Ođđasit oahppan iežas kultuvrii maŋjel go lea formála oahpuid čađahan váldoservodagas, lea dehálaš oassi kultuvrra heiveheamis ja transformeremis dán iežas profeshuvdnii ja bargodillái. Jurdda lea ahte nagodit veardidit oahppu ja kultuvrra, ja heivehit daid oktii dan sadjái go guođdit iežas kultuvrra oalát.

Jurdda ja mielakoloniseren lea dagahan ja ain dagaha ahte sámii ja eará álgoálbmogat álget geahččat iežaset servodaga “vilges čalbme glásaid” čađa, ja oaidnit heajubun iežamet kultuvrra. Ođđasit oahppan lea okta vuohki dekoloniseret iežamet, ja dainna ládje váldit ruovttoluotta iežamet máhtu ja dieđu. Ipmirdit ja diehtit dekoloniserema birra lea dehálaš jos háliida cuvket kolonisererejuvvon jurddašeami.

Lea ge dehálaš diđolaččat geahčat ja veardidit áššiid iežaset kultuvrralaš vuolggasajis, dan sadjái go badjelgeahčat iežas kultuvrra máhtu ja dieđu danne go das ii leat seamma árvu go váldoservodaga máhtus ja dieđus váldoservodaga norpmaid mielde.

Dekoloniserema oktavuodas lea ge dehálaš leat hui diehtomielalaš ja diđolaš go veardida áššiid, ja duostat jurddašit ja leat kritihkalaš vugiide maid mii geavahit. Duostat bidjat jearaldaga manne mis leat dát rutiinnat ja leat go dát ávkin vai noadđin midjiide, mo mii ieža livččiimet dán dahkat min servodaga ektui.

“Go mii ávvudit karnevála dahje halloween mánáidgárddis, jurddašit go mii dego kolonistat de ja addit midjiide rievtti geavahit eará kultuvrraide guoski kostymaid suohtasin dušše, vai háleštat go mii mánáin dáid birra diđolaččat, ahte manne atnit árvvus kultuvrralaš guoski dinggaid? Jos mii eat ane árvvus nuppi kultuvrra dinggaid, sáhtit go mii vuordit de juoidá eará earáin?”

Sámáidahttima vuodđun lea ahte mii ieža dego sámii servodat veardidit mii lea buorre min iežamet servodahkii ja makkár norpmat ja rámmat gullet dása, dan sadjái ahte mii galgat dohkkehit ja čuovvut oarjemáilmmi norpmaid ja rámmaid iežamet servodagas. Sahka ii leat das ahte ferte vállet gaskal sámii dahje stuorraservodaga ja ahte dát eai doaimmaše bálddalaga, baicce váldit dan buori iežamet servodagas ja doalahit dan nu ahte ii jávká stuorra servodaga ektui.

(Balto & Kuhmunen 2014: 23 – 26. Kuokkanen 2009: 34 - 40)

9.3 Sámi mánáidgárddi mearkkašupmi

“Eatneváhnenn muitala man ilus son lea go su mánná lea dán mánáidgárddis. Dáppe su mánná beassá oahpástuvvat ja stoahkat eará mánáiguin, iežas giela gullat ja oahppat ja leat mielde oahpes bargguiguin. “Dovddan bargoeallin dagaha ahte ieš okto in sáhte nannet máná sámegiela ja kultuvrra nugo livččen háliidan ja mii munnje lea váimmu lahka. Danin dárbbášan sámi mánáidgárddi veahkkinn nu ahte mu mánná lea oadjebas ja nanostuvvon boahhtevaš eallimii sápmelažžan”

(Balto & Sarri & Eriksen & Kuhmunen 2019: 63)

Mánáidgárddi lea vuosttaš lávki máná oahppamii ruovttu olggobealde. Sámi mánáide, sámi váhnemiidda ja sámi servodahkii lea sámi mánáidgárddi deatalaš kultuvrra ja giella nannedeaddji. Sámi mánáin lea riekti oažžut bajásšaddama iežaset kultuvrra vuodul. ON mánáidkonvenšuvdna, vuodđoláhka, álgoálbmotdeklarašuvdna e.e. stivrejit mánáid olmmošvuoigatvuodaid sin kultuvrii ja sin gillii. Sámi mánáidgárddit leat deatalaččat, danin go dán áiggi mii fertet dihtomielaččat sosialiseret mánáid sámi kulturtuvrii. Sámi servvodat lea rievdan dan rájis go sámi mánáid bajásšaddan vuolggasadji lei dábálaččat árbevirolaš vuogi mielde. Oahppat sámi jurddašuvuogi, oahppat árbevirolaš bargguid ovddit buolvvas, oahppa iežas duogáža birra man dehálaš dat lea.

Dat lea dárbbášlaš ahte sámi kultuvra čuovvu áiggi mielde ja dehálaš ovdáneami ektui heivehit kultuvrra dálá urbánaláš máilbmái, lihká go sealluhit dan mii lea dehálaš.

Mii dárbbášat mánáidgárddiid gos váhnemat ožžot fáldadaga mii veahkeha sin máná giela ja kultuvrra ovdáneami. Sámi mánáidgárddit leat okta dain eanemus váikkuheaddji ásašusain giela ja kultuvrra ceavzimis boahhte áigái.

(Balto & Sarri & Eriksen & Kuhmunen 2019: 48–49)

Girjji mearkkašumi birra

Sámi mánát – unna olbmožat. Min servodaga boahteáigi. Sii guđet galget guoddit olles sámi servodaga olggiideaset nalde go mii geat leat leamaš sin ovdal, eat leat šat dán máilmmis. Sámi mánáin lea riekti iežaset kultuvrii, gillii ja jáhkkui. Mis rávisolbmui lea ovddasvástádus dihtomielalaččat bargat vai sámi mánát šaddet iešheanalazžan ja birgejit ieža ja ovtas earáiguin.

Buot Sámi mánáidgárddiin lea maid bargun addit mánáide buoremus vejolašvuođaid oahppat sámegeala, sámi árvvuid ja kultuvrra, ja vuodđun galgá leat oahppan sámi prinsihpaid olis. Mánáin – unna olbmožiin lea riekti oahppat buriid rámmaeavttuiguin.

Muhto movt galgat nagodit oahpahit jus alddiineamet ii leat gelbbolašvuohta áššiin? Lea dárbblaš oahppat sámi prinsihpaid birra. Lea dárbblaš loktet barggu sámi prinsihpaid diđolašvuođa birra, juohke bargi sámi mánáidgárddis galgá diehtit maid bargá ja manne bargá nu go bargá. Mii lea ulbmil?

Lea erohus diehtimis ja máhttimis, dajai okta ángiris ja čeahpes mánáidgárdeoahpaheadji munnje. Son čilgii munnje ahte jus logat olu, de oahpat dan birra maid logat, muhto jus it praktisere dan maid práksis dieđát, de it boađe goasse máhttit dan.

Dát girji lea hui ávkkálaš teoriijaid čilgemis ja buktá ovdamearkkaid das movt transformeret teoriijaid práksisii. Mu jurdagat girjji birra leat ahte mii boahpit oahppat das ja go leat lohkan dan, de diehtit mii mat sámi prinsihpaid leat ja man birra lea sáhka. Loahpas duostá transformeret ja praktiseret sámi prinsihpaid mánáidgárddis, ja viimmat lihkestuvvat.

Stina Negga

sámi mánáidgárdeoahpaheadji

SáMOS prošeakta

SáMOS prošeavtta váldoulbmil lea; Sámi filosofija galgá leat vuodđun sámi mánáidgárddiid kvalitehtalaš sisdollui, gos sámi árvvut, luonddufilosofija, giella, kultuvra, jodiheapmi ja árbedieđut guddet pedagogalaš barggu.

SáMOS lea ovdánahtán dán girjjáža Sámi pedagogalaš prinsihpaid sámi mánáidgárddiide, ja raportta Gievrras giellamodeallat mat čilgejit ja hábmejit rámmaid sámi mánáidgárdepedagogihkii ja giellaovdáneapmái, ja mat galget leat veahkin loktet kvalitehta sámi mánáidgárddis. Dasa čadno vel gelbbolašvuodalokten ja bagadallanvuogit.

SáMOS prošeavtta árranjoavkkus (prošeaktajoavkkus) leat leamaš: prošeaktajođiheaddji Ol-Johán Sikku, prošeaktamielbargi Áne-Márge Päiviö, Anne Jannok Eira, Anna Kristine Skum Hætta ja Stigo Holm.

Lagas ovttasbargoguoimmit leat leamašan Sámedikki bargit ráđđeaddi Kathrine Anti, ráđđeaddi Ellen Janne Siri ja ossodatjođiheaddji Lisbeth Eira.

Dasa lassin leat ovdamanni sámi pedagogalaš fágačeahpit leamaš čadnon SáMOSii prošeaktaáigodagas Carina Sarri, Asta Mitkija Balto, Gudrun Kuhmunen ja Anne Ingebjørg Eriksen. Marikaisa Laiti, Sámi allaskuvllas, lea dutkama bokte čuvvon SáMOSa ovdánahttinbargguid.

Soggi (bargojoavku) mii lea ovdánahtán pedagogalaš prinsihpai sámi mánáidgárddiide leat leamaš ; Áne-Márge Päiviö, Anne Jannok Eira, Stigo Holm ja Carina Sarri.

Giellasokkis leat leamaš; Sámi allaskuvlla sámi sosiolingvistihka professor Annika Pasanen, overingeniøra ja gielladutki Inga Lill Sigga Mikkelsen, vuosttašlektor Berit Anne Bals Baal ja sámi mánáidgárdeoahpaheaddji ja prošeaktabargi SáMOSis Áne-Márge Päiviö.

SáMOS álggahuvvui ovdaprošeavttain mii bisttii 2017 golggotmánu 1. b. rájes gitta 2018 njukčamánu 31. b. rádjái. Cuoŋománus 1b. 2018:is álggahuvvui SáMOSa váldoprošeakta mii lea bistán vihtta jagi ja mii loahpahuvo njukčamánu 31.b. 2023.

Gáldut ja girjjálašvuotta:

Aikio, Aimo 2010: *Olmmoš han gal birge : áššit mat ovddidit birgema*. Kárášjohka: ČálliidLágadus.

Balto, Asta 1997: *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá*. Oslo: Ad notam Gyldendal.

Balto, Asta 2003: Muitalusat sámis. *Árvvut. (doaimm Edel Hætta Eriksen)*. Kárášjogas: Davvi girji

Balto, Asta 2008: *Sámi oahpaheaddjit sirdet árbevirolaš kultuvrra boahttevaš buolvvaide : dekoloniserema akšuvdnadutkamuš Ruoŧa beale Sámis*. 4/2008. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Balto, A & Kuhmunen G. 2014: *Máhttáhit iežamet ja earáid*. Kárášjohka: Čálliid Lágádus

Balto, Asta Mitkijá 2023: *Sámi bajásgeassin: árbevierut, ealáskahttin, ođasmahttin*. Kárášjohka: ČálliidLágadus.

Balto, Asta Mitkija & Sarri, Carina & Eriksson S, Anne Ingebjørg & Kuhmunen, Gudrun. 2019: *Maanaž gaavhtan, Mánáž diehti, Unna olbmožiid dihtii, Med tanke på barna*. Sámedigkie/Sámedigge/Sámediggi/Sametinget.

Eriksson, Marie 2015: *Med luppen på verksamheten. Att systematiskt utveckla förskolans arbete*. Stockholm: Lärarförlaget.

Gaski, Harald 1995: *Giella, árvvoštallan ja movttiidahttin. Cafe boddu 2. (doaimm Harald Gaski ja John Trygve Solbakk)*. Kárášjohka: Davvi girji

Gaup, Astrid Turi 1999: *Luonddumearkkat*. Kárášjohka: Davvi girji

Guvås, Gunilla. 1985: *Från JAG till VI*. Stockholm. Liber förlag.

Hoëm, Anton 2010: *Sosialisering - kunnskap - identitet*. Vallset: Oplandske bokforlag.

Jernström, Elisabet & Johansson, Henning 1997: *Kulturen som språngbräda*. Lund: Studentlitteratur.

Joks, Solveig 2016: *"Laksen trenger ro". Tilnærming til tradisjonelle kunnskaper gjennom praksiser, begreper og fortellinger fra Sirbmá-området*. (doaimm Britt Kramvig). UIT Norges arktiske universitet.

Kuhmunen, Gudrun & Sarri, Carina 2001: *Samisk förskola-Kulturens hjärta*. Luleå: Luleå Tekniska Universitet, Institutionen för lärarutbildning.

Kuhmunen, Gudrun & Sarri, Carina 2008: *Kan samisk traditionell kunskap överföras till en ny tid i den samiska förskolan och i så fall, hur?*. Luleå: Luleå Tekniska Universitet, Institutionen för Pedagogik och lärande.

Kuhmunen, Gudrun & Sarri, Carina 2016: *Behöver framtidens samer ha lärt sig snara ripa och varför det? Aarjel-saemieh Samer i sør. Årbok nr. 12.* (doaimm Fossum Birgitta) Steinkjer: Designtryck AS

Kuokkanen, Rauna 2009: *Boaris dego eana: eamiálbmogiid diehtu, filosofijjat ja dutkan* Karasjokk: ČálliidLágadus.

Laiti, Marikaisa (in press) *Searvelatnja - A communality principle in Sami early childhood education (SECE)*, (doaimm Pigga Keskitalo, Torjer Olsen, Rauna Rahko-Ravantti, Anna-Lill Drugge) *Girjjohallat girjáivuoda - Embracing diversity: Sami education theory, practice and research*. Brill.

Negga, Stina 2019: *Rádedibme Transformeriduvvun ávdđáskávlláj* bachelorbargu Guovdageaidnu: Sámi allskuvla.

Niss, Gunilla & Söderström, Anna-Karin 2006: *Små barn i förskolan* Lund: Studentlitteratur AB.

Nordin-Jonsson, Åsa 2010: Árbiediehtu. *Árbiediehtu – samiskt kulturarv och traditionell kunskap.* (doaimm Åsa Nordin-Jonsson). Kiruna: Sámediggi

Päiviö, Anne-Marge 2019: "Eitte manin dus lea gákti?" *Autoetnográfalaš dutkan didolaš gáktegeavaheami birra ovdaskuvllas* bachelorbargu Guovdageaidnu: Sámi allskuvla.

Rámmáplána 2022: *Mánáidgárddi rámmápláná.* Udir

Sara, Mikkel Nils 2003: Árbevirolaš sámi dieđut ja máhtut sámi vuodđoskuvllas. *Sámi skuvla: plánain ja praktihkas.* (doaimm Vuokko Hirvonen) Guovdageaidnu: Sámi allskuvla. 121-138.

Sarri, Carina 2019: Den samiska förskolan bygger kulturen. *Samefolket. En samisk tidningshistoria.* (doiamm Viktoria Harnesk ja Åsa Lindstrand). Stiftelsen samefolket.

Smith, Tuhiwai Linda 1999: *Decolonizing Methodologies, research and indigenous peoples.* London & New York: Zed Books Ltd. Dunedin: University of Otago Press.

Vuolab, Kerttu 1995: Riggodagaid botnihis gáldu – máidnasiid mearihis mearkkašupmi. *Cafe boddu 2.* (doaimm Harald Gaski ja John Trygve Solbakk). Kárášjohka: Davvi girji

Vuolab, Kerttu 2002: *Stálu ja gufihttariid máilbmi.* Siida.
<www.samimuseum.fi/maahisweb/sapmi/sa_tieto_kertojen.html>

Öhman, Margareta 2011: *Det viktigaste är att få leka* Stockholm: Liber AB.